

A költő Zrínyinek egy ifjúkori barátja

1955-ben (ItK 81.) valószínűnek állítottam, hogy Vitnyédy István, Zrínyi legodaadóbb híve a kortársak közül, Zichy István kamaraelnöknek egykori iskolatársa volt. Azóta ez a valószínűség bizonyossággá vált számomra. A Wesselényi-szövetkezés felfedése után Lipót császár Zichy ellen is „Inquisitions-Process”-t rendelt el. Zichy több beadványban védekezett. Egy terjedelmes „Informatio”-ban összefoglalta a mozgalom részeseihez fűző kapcsolatait. Ez az írás a megriadt ember kapkodásával tagad letagadhatatlan tényeket. Többek között azt állítja, hogy Vitnyédyval nem volt bizalmas viszonyban, csak Győrött együtt tanultak („... Jaurini simul studuimus...”, OL Zichy-lt. Fasc. 38 et C No 112.) Tehát Vitnyédi és Zichy csakugyan iskolatársak voltak.

1955-ben úgy véltem, hogy Vitnyédy hozta összeköttetésbe Zrínyivel Zichyt. Újabb adatgyűjtés alapján nézetemet helyesbítem: előbb ismerte Zichyt, mint Vitnyédyt, sőt talán éppen Zichy révén lett a jeles soproni ügyvéd Zrínyi emberévé. Megtaláltam ugyanis Zichynek előbb elvesztettnek hitt grófi diplomáját (OL Zichy-lt. F. 41. No 5.) Ez a jeles ősök felemlítése után a kitüntetett személyes érdemeit sorolja fel, első helyen azt, hogy ifjúságában Pázmány Pétertől küldve, Zrínyi Miklóssal külföldön járt, ott műveltségét gyarapította. Zichy tehát 20 éves korában a 16 éves Zrínyi utitársa volt Olaszországban. Azokban az időkben nem szokatlan az ilyesmi. A külföldi tanulmányútra induló előkelő ifjú mellé adtak a felnőtt irányítón, „praeceptor”-on kívül olyan fiatalembert, aki valamivel idősebb lévén az illető ifjúnál, barátja és tanácsadója lehetett egy személyben. Hasonló megbízást kapott sok évvel később Zichynek István fia, ez Nádasdy Istvánt, Ferenc országbíró fiát kísérte egy praepceptorral nyugat-európai útra, az atya letartóztatásakor Párizsból hívták őket haza. (OL Zichy-lt. Nádasdy Ferenc levelei, Zichy és Baranyay Tamás levelei ifj. Zichy Istvánhoz.) Zrínyi útján tehát Kapronczay volt a praepceptor, Zichy a fiatal utitárs.

Miért éppen Zichy Istvánt adták Zrínyi mellé, kinek az elhatározásából történt a küldetés? Az ifjú Zichy az elindulás előtt II. Ferdinánd udvarában szolgált étkefogóként. (OL Zichy-lt. Fasc. 38 et C No 117.) Az uralkodó tehát ismerte, atyjának, Zichy Pálnak múltja viszont Pázmány előtt is ajánlólevél lehetett. Zichy Pál 1620-ban a veszprémi vár kapitánya volt. Amikor Bethlen hadai átkeltek a Dunántúlra, ott a végvári vitézek csatlakoztak a szabadságharchoz, főtisztjeiket elűzték. Ez történt Zichy Pállal is. Bécsbe akart menni, de Brucknál elfogták, Erdélybe vitték. Bethlen súlyos váltságdíjért volt hajlandó elbocsátani, a fejedelemné, Károlyi Zsuzsanna közbelépésére mérsékelte követelését, Rákóczy György kölcsönözta Zichynek a szükséges 3000 forintot, ezt lefizetvén, kiszabadult a fogságból, ahol 16 hónapot töltött bilincsen. II. Ferdinánd nagyra értékelte hűségét, áldozatait. Kárterítésként és elmaradt járandóságok fejében 10 000 forintban zálogba adott neki a veszprémi püspökség birtokaiból. (OL Zichy-lt. Fasc. 39 No 7. és Neor. Acta 295/18.) A birtokokat később a Veszprémi püspök kiváltotta, a kiváltási összegért Zichy Pál a Mosony megyei Lébény, Szentmiklós és Mecser falvakat szerezte meg. Akkoriban lett győri altábornokká. (OL Neor. Acta 954/58.) Kezet fogva Dallos Miklós győri püspökkel, betelepítette Győrbe a jezsuitákat, akik ott gimnáziumot alapítottak. Náluk folytatta Zichy István előbb megkezdett tanulmányait. Együtt végezte a poétikai osztályt a lutheránus Vitnyédy Istvánnal. Tagja volt a Mária-kongregációnak, 1631-ben annak tanácsosává választották. (Győri Főgimm. Értesítője, 1895/96.) Az apa és fia ilyen jellemvonásai utat nyitottak az ifjú Zichy Istvánnak a császári udvarba, és nyugodtan adhatta a császár is, Pázmány is Zrínyi mellé. Zichy Pálnak a királyhűség és a vallási elfogultság mellett más tulajdonságok is megnyilvánultak: kellemetlen szomszéd volt a töröknek és vagyona gyarapításában nem válogatós. (Erdélyi Gyula: Veszprém városa a török hódítás alatt. 120–127. — bár ez a könyv adatainak hézagossága és felületessége miatt nem megbízható.) Jellemző Zichy Pálnak egy fennmaradt levele (OL), amelyben valamely feljebbvalója előtt védekezik: azzal vádolták, hogy még a szertecsavargó

rablókkal is egyetért, azokat üldözés helyett kiméli és pártolja. (Valószínűleg végváriak kihágásairól volt szó.)

Merre járt, mit tapasztalt közös útján a két ifjú, arra nézve a tudomány nagyrészt feltevésekre szorítkozik. Egymással ismerkedve, látniuk kellett, hogy mindegyikük családjának sorsán ugyanaz a fenyegető rém hagyott véres nyomokat: a török hódító. A küzdelem ellene élethivatásnak tekintették a főúri Zrínyi- és a köznemesi Zichy-elődök. Azok hadvezéreként, ezek egyszerűbb sorban álltak helyt. Szóba kerülhetett a Mátyás király hadában törökkel viaskodó Zichy Benedek, Nádasdy Tamás vitéz kanizsai hadnagya, Zichy István, a török rabságban 11 évig sínylődő Zichy Tamás, főként az 1566. esztendő, akkor Zrínyi dédatyja Szigetváron minden török csábítás ellen utolsó lehelletéig kitarva megrokkantotta a török hatalom támadó lendületét, Gyulánál Zichy nagyatyja, György csak lélekjelenlétének köszönhető, hogy sebesülten elkerülhette bajtársai sorsát, akik török rabságba jutottak, mert a várkapitány hitt a török álnok szavának, és feladta a várat. A törökkel megegyezni nem lehet – ezt látták az ifjak apáik példájából, ezt hirdette később műveiben Zrínyi Miklós.

Hazatértük után, 1637 őszén Zichy már Tatáról értesíti a kancellárt, Lippay György egri püspököt, hogy embert küldött a török szándékát kikémlelni Budára és Esztergomba, nincs mozgolódás egyik helyen sem. (Primási lt. OL Filmtár, 2647. doboz.) Zichy 1637. márc. 1-től a győri lovasság létszámában szerepelt hadnagyként, pár hónapig III. Ferdinánd étekgóója is volt, 1642-ben Tata kapitánya, 1646-ban győri altábornagy lett. (OL Zichy-lt. Fasc. 39 et B. No 1–12. és Missiles, 11548–56., továbbá OL Liber Regius IX. k. 578., 721. és 850. 1.)

Kétségtelen, hogy 18 végvári éve alatt kapcsolatban állt Zrínyivel, leveleztek egymással, bár levelezésüknek csak annyi nyoma maradt, hogy Zrínyi 1647-ben Batthyány Ádámot kéri egy levelének Zichyhez küldésére (Iványi Béla: A két Zrínyi Miklós körmendi levelei. 104.) Vitnyédy leveleinek Fabó-féle gyűjteménye a későbbi évekből igen sűrű levélváltásra mutat, a leveleket akkor Vitnyédy közvetítette. Valószínűtlen, hogy a levelezés Zichynek a végvári élettől megválása után kezdődött. Bizonyára úgy levelezett Zrínyivel, mint annak legjobb barátaival, Batthyány Ádámmal és Esterházy Lászlóval (OL Batthyány-, ill. Esterházy-lt.) Elgondolkodtató tény, hogy Zrínyi leveleit nem őrizte meg úgy Zichy, mint egészen jelentéktelen embereket megőrizte.

A Zrínyivel folytatott levelezésnek olyanféle tárgyai lehettek, mint a Batthyány Ádámhoz írt 166 Zichy-levelének. (OL Batthyány-lt. Missiles, 53036–53201. sz.) Ezekből Zrínyi gondolatvilágában élő ember vonásai bontakoznak ki. Abban is hasonlít Zrínyihez, hogy ő is bornemissa. A leveleiben legtöbbször szereplő kérdések: a csatázás a török ellen, a rabul esett végbeliek kiváltása és a mindkét hadakozó féltől nyomorgatott szegénység védelme. Nyomasztónak érzi a törökkel harcolást tiltó bécsi gyámkodást.

A törökverő, az uralkodóhoz hű, a jezsuitákat pártoló, vagyongyűjtő Zichy Pál fia végvári évei során a törököt bosszus kényszerűségből tűrő, az „idegen nemzet”, vagyis a Habsburg-politika ellen zúgolódó, a jezsuitákkal pereskedő emberré lett, a vagyonszerzésben azonban messze felülmúlta apját. Végvári szolgálata alatt főúri vagyon szerzett, három terjedelmes uradalmat: a vázsonykőit, a várpalotait és a komáromit, valamint kisebb jószágokat Moson megyében. A szerzeményekhez a királyi jóváhagyást III. Ferdinánd mindig megadta egykori étekgóójának a hőseges Zichy Pál fiának. Egyéniségére a legjellemzőbb az a kijelentés, amelyet a császári vallató bizottság előtt évekkal később Széchy Mária adott a szájába, hogy ő is jó magyar lenne, ha hozzá Bécs nem volna olyan közel. Látta, tudta, milyen a jó magyar, olyan, mint Zrínyi Miklós, helyeselte ennek törekvéseit, tőle telhetőleg támogatta is, de nem szakadt el a hasznót jelentő Béctől, sőt kapaszkodott olyanokba, akik Bécshez még nála is közelebb álltak.

1654 második felében ismételt Lippay érsek pártfogását kéri, hogy elnyerhesse a pozsonyi kamara elnökségét, a pártfogásra nem is a királynál van szüksége, az ügyis hajlamos személye iránt, hanem a befolyásos bécsi államférfiaknál. Igéri, hogy a pártfogásért nem lesz hálátlan a Lippay-háznak. (Primási lt. OL Filmtár, 2653. doboz.) A pártfogás sikerrel járt: 1655. júl. 17-én kelt Ebersdorfbán az a három oklevél, amelyek közül az első a kamaraelnökséget, a második a bárói címet, a harmadik a titkos tanácsosi méltóságot adta meg Zichynek, így magas hivatalba és a főrendek sorába emelkedett. (OL Liber Regius, XI. k. 379–381. és Zichy-lt. Fasc. 41. No 1–3.) 1656 februárjában köszöni Lippaynak a hivatal elnyerését, egyben kéri pap öcsének, Györgynek áthelyezését a győri káptalanból a nagyszombatiba, ott jobb előmenetele lenne. Ez is megtörtént, Zichy György a honti főesperességre emelkedett. (Primási lt. uo.)

Az új kamaraelnök maga is érezhette, milyen visszás helyzet az, hogy ő felmagasztaltott, amikor Zrínyit fájdalmas kudarc érte a nádorválasztás alkalmával. Vitnyédy Istvánnal puhatolózott, nem neheztel-e reá a bán. Vitnyédy éppen Csáktornáyról jött meg 1656 augusztusában, biztosítja a kamaraelnököt, hogy a bán „csak nem is áldom a Ngodhoz való idegenségrül”. Levelet is hozott tőle, ügyei elintézését kéri a kamarán. (Fabó A.: Vitnyédy István

levelei. I. köt. 28.) Tovább is a közös jó barát közvetíti a két férfiú levelezését, Zichyt tájékoztatja Zrínyi terveiről, a törökre vonatkozó híreiről, Zrínyinek viszont oly értesítéseket küld, amelyeket a kamaraelnök náluk előbb megtudhatott a bécsi kormány szándékairól, a lengyelországi eseményekről. A bán hűséges embere becsületes magyar lelkének hevével könyörög a hajdani iskolatársnak: „Istenért, uram, istenért, segítse Ngod ez romlott szegény hazát tehetsége szerint...” (Uo. 46.) Közvetítő szerepére jellemző, amit 1657 januárjában írt Zichynek: „Tegnap érkezék urunk szolgája leveleivel, az többi közt Ngdnak szólóval is, parancsolja, megküldjem Ngdnak, az melyet annál nagyobb készséggel cselekszem, hogy urunk levele, és ily nagy jó akaró uramnak szól...” (Uo. 90.)

Meghalt III. Ferdinánd. Kérdéssé vált, a régi marad-e a bécsi politikai irány az utód, I. Lipót alatt. Miután ez a császári méltóságot Németországban biztosította magának, nagy pompával vonult be Bécsbe. Ott magyar főurak is nagy számban jelentek meg. Egy szemtanú leírja a bevonulást, úgy találja: „... Zichy, Pálffy és Zrínyi uraimékat mintha postponálták volna.” Jó megfigyelés. Zichy befolyása csökkent, gyarapodása megakadt, Zrínyi törekvései elé mind nagyobb akadályok tornyosultak. (Századok, 1869. 333.)

Mikor Zrínyi építtetni kezdte Zrínyi-Újvárt, az udvar engedélyének kieszközlésében a kamaraelnök buzgón támogatta. Nem ment ez könnyen: a Vitnyédy útján küldött értesítések áskálódások és más nehézségekről szólnak, Lippaynál elérte, hogy az egyedüli jó magyarnak nevezte Zrínyit, és az építés folytatására buzdította. (Fabó: i. m. I. 165.) Három nappal később P. Millert, Lipót császár gyóntatóját próbálta Zrínyi mellett hangolni Vitnyédy. A páter kijelentette, építhet a bán, megengedik neki. (Uo. 167.) Itt fel lehet ismerni Zichy hatását, ő tartott szoros kapcsolatokat Millerrel, 1672-ben részben neki köszönhette, hogy az összeesküvés vádját megsúzta.

Nem tudva, nem temeti-e őt is romjai alá az összeomlással fenyegető magyar világ, Zrínyi 1662. április 6-án elkészítette végrendeletét. Ennek végrehajtóivá és családja gyámjaivá Péter öccsén kívül két osztrák államférfit, két magyar püspököt és Zichy István kamaraelnököt tette meg. (Csapodi Csaba: Zrínyi M. végrendelete. ItK 1954. 329.)

Vitnyédy mint Zrínyi rendületlen hívére számít rá, az októberi koronatanács után írja a bánnak: „... nincsen ugyan sok ujságom, az mit irhassak, tudom Zichy uram mindenek fölven én Ngdnak ugymint az ki én nálamnál többet tud, az udvarnál levén...” (Fabó: i. m. I. köt. 230.) Zrínyi bizonyos ügyében egyeztető bizottságot kellett összeállítani, 1663. február 18-án Vitnyédy azt ajánlja neki: „... nem tudnék senkit alkalmasotbat Zichy uramnál, ő, úgy gondolom, nemcsak mi részünkről volna mint jó akarónk, de speculatorunk is.” Levele utóiratában így nyilatkozik a kamaraelnökről: „... Nevetve olvasom, hogy nekem reménkedik, én conservaljam az Ngd gratiajában azt, az kinek mind valora, érdeme és tekinteti Ngdnál engemet megelőz...” (Uo. II. köt. 38.)

1663 májusában a bécsi kormány is érezte, hogy a törökkel a békét nem lehet fenntartani, elkezdődött a készülés a háborúra. Kilátás volt a nemesi felkelés meghirdetésére. Zichy Vitnyédynek úgy nyilatkozott, ha neki is hadba kell mennie, Zrínyi és nem más mellett kíván harcolni. (Uo. II. köt. 70.)

1663-ban a török nagy területekkel növelte a hódoltságot. Júniusban az esztergomi és pesti törökök Zichy vázsonykői várának környékét is kirabolták és felperzselték. (Némethy Lajos: Emléklapok Esztergom múltjából. 319.) A komoly hadviselés érdekei megkivánták volna, hogy Zrínyi minél nagyobb katonai hatáskörhöz jusson, Wesselényi nádor meg is ígérte, hogy hadügyekben helyettesévé teszi, mégis mást jelölt ki. Ez az eljárás Vitnyédy végtelenül felháborította, 1664. január 1-i levelében éles szemrehányásokat tett Zichynek, mert ez is elment Rottal Jánossal a nádorhoz Teplicére, ahol ezt a méltatlanságot elhatározták. (Fabó: i. m. II. köt. 142–144.) Válaszában a kamaraelnök tagadta, hogy Teplicén járt volna, erre Vitnyédy sajnálatát fejezte ki sértő leveléért, egyszersmind Zichy legidősebb fiát, Pált hívja magával Zrínyi mellé, „olyat is látna, kit eddig nem látott...” (Uo. 149.) Erről a levélváltásáról Zrínyit is értesítette Vitnyédy, kételkedve Zichy szavahihetőségében: „... én annak az embernek irásából mást nem magyarázhatok, hanem hogy ő ember, sicut erat in principio etc.” Uo. 165.) Zichy csakugyan járt Teplicén, de arról nem tudott Vitnyédy, hogy ott a nádornak a királynál magánál megkísérelt közbenjárásukról számolt be, hogy az könyörgésükre milyen „vékony reménységgel” felelt. Azt sem tudta Vitnyédy, hogy rövidesen az ő levelének kelte után a kamaraelnök értesítette Rottal Zrínyi vállalkozásáról: már megvette Berencét, talán Babócsát és Segesdet is. A többi végbeliek csak nézik a dolgot. Jó lenne, ha a pogányság foglalkoztatása végett együttesen Keszthelyhez mennének Esterházy János győri vicegenerális vezénylete alatt. Akármerre indulna a török, mindenfelé segíthetnének. Tervéhez hozzáteszi Zichy: „... edes Ngos V segece Ngod az dolgot de ne legien nekem neuem, ezeket in confidentialia hazam szerető Uk iruan...” (OL Zichy-It. Missiles: 08500.) Zrínyi tehát nyilvánosan nem vállalta a felelősséget terve kigondolásáért, ismerte a bécsi udvar szándékait, Rottal nem valósította meg a tervet, ő még jobban ismerte a bécsi udvart. (Rottal iratai egyik

leszármazottjának házassága révén a nádasd-ladányi Nádasdy-levéltárba, onnan újabban az OL-ba kerültek. Zichynek Rottalhoz írt 108 levele csak a jegyzékben szerepel, a fasciculus a második világháború során elkallódott a kutatás nagy kárára, azok a levelek sok mindenre vetettek volna fényt.)

Zrínyi téli hadjáratának sikereiről a kamaraelnök siet a nádort is értesíteni. Ez 1664. február 3-án Teplicéről felel. Örül a vitéz horvát bán sikereinek, de lelkét még mindig Zichy teplicei közlései keserítik. Belátja, hogy használni nem tud. Kétségbe van esve: minden tekintélyétől megfosztották. Halni kíván. Megismétli 1661-i ígérését a Zichy Ádámnak hagyandó összegre nézve. Kérdi, milyen ingatlan formájában hagyja. (OL Zichy-lt. Miss. 11546.)

Február vége felé Vitnyédy levélben ajánlja a fiatal Zichy Pált Zrínyi szolgálatába, kiemeli józanságát, nyelvtudását, példáját mások is követhetik majd, így a bán udvara az ifjúság nevelő iskolája lesz. (Fabó: i. m. II. köt. 165.) Az ifjú hamarosan meg is érkezett Csáktornyára. Amikor azonban atyja sajnálkozik, hogy nem vehetett részt Zrínyi téli hadjáratában, Vitnyédy fanyaron fogadja a köszvényes kamaraelnök illetén buzgalmát, inkább urának hadi szerekben való foglalkozására figyelmezteti, arrá nézve kéri segítségét. (Uo. II. köt. 169.)

Mikor elkövetkezett Zrínyi tragikus halála, a végzetes vadászon is vele volt Zichy fia. A hős halálát követte családjának pusztulása. Végrendelete szerint özvegyét és árváját elsősorban öccsének, Péternek kellett volna védnie, és éppen ő akarta őket kiforgatni a vagyonból. Zichy viszont igyekezett megfelelni az elhunyt hős beléje helyezett bizalmának. Lement a Muraközbe egyezséget létrehozni a rokonok között. Elmosódott keltezésű levelében értesíti Lippy érseket (valószínűleg 1665 végén) visszaérkezéséről, az egyeztetés nehézségeiről. A végleges elintézés akkor lesz, ha a bán visszajön Munkácsról, hatszázad magával készül oda a szegénység nagy alkalmatlanságára. (Primási lt OL Filmtár, 6656. d. 456. — Zrínyi Péter leánya esküvőjére készülhetett, az volt 1666. március 1-én.) Zichy említett „Informatio”-jában azt állítja, hogy Zrínyi Péter neheztelt öreá Miklós családjának megvédése miatt. Vitnyédy még 1667 őszén is panaszkodik Rottalnak Zrínyi Péterre, hogy kinozza az ő urának feleségét. Rottal döntését kéri Zichy kezéhez. A Zrínyi Péterre panaszkodás mosakodás is volt Vitnyédy részéről, akkor már rebesgették az ő szerepét az összeesküvésben. (OL nádasd-ladányi Nádasdy-lt. Okiratok I. No 563.)

Zichy ugyanis 1667. november 3-án bizalmas levélben figyelmeztette Vitnyédyt a Bécsben róla hallottakra. Ez tiltakozott a vádak ellen. Még Lipót császárt is dicsérte: „Az kiben keresztien ver vagyon, kegmes Urunkat nem vadolhattia, mert Istenfelő es kegyes Feiedelem.” (OL nádasd-ladányi Nádasdy-lt. Levelek, no 440.)

Hogy Zichy belekeveredett abba az ügybe, amelytől hajdani iskolatársát vissza akarta tartani, annak oka a Wesselényitől örökölt 20 000 forint volt. Úgy szerette volna megkapni, hogy megveszi Széchy Máriától a zólyomlipcsei uradalmat, a vételárba beleszámítva az örökölt pénzt. Ezért gyakran érintkezett az özvegy nádornéval és környezetével, valamit megtudhatott titkaikból is. Egyébként a mozgalom felszámolásában a bécsi udvart nem az igazság vezette, hanem a zsákmányszerzés vágya. Az egész Wesselényi-vagyont akarta megkaparintani, nem nézhette el, hogy egy része Zichy kezén maradjon. Perbe fogta, csak súlyos áldozatokkal menekülhetett a legnagyobb veszedelemtől.

Családjának neve még egyszer összefonódott Zrínyi Miklós emlékével. Még élt, amikor István fia visszavette a töröktől a *Szigeti Veszedelem*-ben megénekelt Palota várát, Batthyány Ádámmal hosszas zárolás után megadásra kényszerítette Kanizsát, amelyet a hős bán egykor úgy szeretett volna visszavívni. A Kanizsánál felszabadult csapatok még idejében érkeztek Szalánkeménhez, hogy ott eldöntsék az addig kétes kimenetelű küzdelmet, ezzel megakadályozták, hogy a török újra befészkelődjék Magyarország belsejébe. A Zichy nevet harci dicsőség ragyogta be, de a győztes csata áldozatai között volt Zrínyi Miklós egyetlen örököse, Ádám fia ott halt hősi halált.

Szonkás Mihály

Az Aeneis alvilági seregszemléjének utókorához

Két éve — egy hérodotosi anekdota (VII 44—) interpretálása során — megpróbáltuk vázolni azt az utat, melyet a „síró Xerxés” alakja a perzsaverő görögség hybris-ideológiájának felejthetetlen megfogalmazásától a rhétoriskolák sivár példatárain, majd a keresztény consolatatio-irodalom sablonjain keresztül egész a XVII. századig megtett.¹ Különösen érdekesnek mutatkozott a III. század óta christianizált anekdotának vizionárius elemekkel való ötvöződése, annak kimutatása, hogy Cyprianus (Ad Don. 6: paulisper te crede subduci in montis

¹ A síró Xerxés. Ant. Tan. 12 (1965) 231. skk.